

Openingsrede Balie Brussel op 19 november 2021

Gehouden door Nino De Lathauwer

“Wie kent de wet eigenlijk wel? Over de dwaaltocht van de rechtzoekende”

1. Vindt u het ook niet zo fantastisch, confraters, als u weer eens een juridische denkpuzzel heeft opgelost, die gedachtecronkel op briljante wijze hebt kunnen toelichten in conclusie en daar dan ook nog eens met veel bravoure over hebt kunnen pleiten? Dan gaat de adrenaline toch sneller stromen, nietwaar.

En bent u ook niet uitermate trots op uzelf als u weer eens het gevecht bent aangegaan met een of andere wispelturige overheid en de meubelen uit de brand hebt gehaald voor uw cliënt? Dat is toch het geweldige aan ons beroep, nee, dat we de witte ridder mogen spelen.

Maar, confraters, laat ons even – althans voor de duur van deze openingsrede – wel wezen.

Het recht zou niet op basis van de scherpzinnigheid, of het plezier of zelfs de trots, van een beroepsgroep mogen gebouwd zijn. Het recht is geen ledenclub, maar wel een publiek goed.

Recht zou iets moeten zijn waar elkeen zich comfortabel mee voelt, waar iedereen mee aan de slag kan, en waar we ons allemaal in kunnen herkennen. En niet een concept dat enkel inzichtelijk is voor een groep van mensen die zich graag in het Latijn laat aanspreken, beste *amici*.

We moeten dus naar een beter en breder begrip van het recht toe. En dat veronderstelt eerst en vooral een beter en breder begrip van de rechtzoekende.

2. Dat de rechtzoekende het Staatsblad niet zal lezen, is niet wat ik u hier wil vertellen. Dat weet u ook wel. Daarbij, de meesten onder u lezen het ook niet.

Wat ik u wel wil zeggen, is dat we voor het recht te vaak uitgaan van een soort blindelinge responsabilisering. Het recht is aan de rappen, zegt men wel eens. Helaas wel, en te vaak. En iedereen moet maar mee kunnen in die mallemlen...

Terwijl, doorgaans zijn we niet altijd zo rap. Door de band genomen, is een mens niet altijd aandachtig en ook wel eens vergeetachtig. Een mens heeft het niet altijd perfect voor mekaar.

De rechtzoekende is geen imaginair persoon, geen baken van redelijkheid, voorzichtigheid en weldenkendheid, maar een concreet individu dat feilbaar is en wiens feilbaarheid vaak nog op de proef wordt gesteld door van alles en nog wat. Denk maar aan hospitalisatie, verlies van werk, relatiestress, overlijdens in de familie, en zo voort, en zo verder. Een mens heeft ook meer dan eens een pauze nodig, u toch ook af en toe, nee? Maar tot nader order is nood aan een pauze geen grond voor opschorting van termijnen in ons recht.

3. Nu, zo ver wil ik niet noodzakelijk gaan, maar ik wil bij u wel aanklaarten dat vandaag de dag recht nog te veel een haalschuld is. Het rechtssysteem pretendeert wel een sterrenzaak te zijn waarin iedereen aan zijn trekken komt, maar als puntje bij paaltje komt, heeft het meer weg van een gammel wegrestaurant waar zelfbediening de norm is. De rechtzoekende moet er in de meeste gevallen namelijk zelf voor zorgen dat die de weg vindt naar het recht en dat recht daadwerkelijk claimt.

Om het met de woorden van een u hopelijk nog bekend tv-programma te zeggen: dat kan beter.

Moet het recht dan verworden tot een geitenwollensokkenverhaal? Nee, helemaal niet. Recht mag regelwerk blijven, maar het moet wel duidelijk in elkaar zitten en, in de mate van het mogelijke, moeten we de rechtsuitoefening faciliteren.

4. Weet u, net zoals het geluk, kan het recht eigenlijk in hele kleine dingen zitten.

Dat is geen nieuw idee voor alle duidelijkheid. Maar ideeën worden helaas vaak wat genegeerd totdat men er de goede modewoorden voor weet te vinden.

Ik belicht er hier graag twee die van bij de psychologen, gedragseconomen en andere non-conformistische bollebozen komen: *nudging* en *legal design*.

Nudging, dat is in feite slimme bewegwijzering. Kijk, niet iedere stap van de mens is uitgedokterd. Mensen maken voortdurend keuzes, maar, net omdat ze feilbaar zijn en daardoor informatie of ervaring missen, niet steeds heel bewust. Een *nudge* is bedoeld om het bewustzijn aan te wakkeren. Het is een lichte sturing in de goede richting, geen dreun waarvan je achterovervalt, maar een zachte por of aanmoediging. De bedoeling is wel niet om iemand voor het blok te zetten. Een 'goede' *nudge* laat iedereen de ruimte om de aangemoedigde keuze al dan niet te maken.

Een illustratie. Op kantoor drink ik meer koffie dan mij lief is. Eigenlijk zou ik meer water moeten drinken. Ik weet dat dat gezond is, maar ik voel het negatieve effect van geen water drinken niet meteen. Dat maakt het moeilijker om een bewuste keuze te maken. Nu kan ik voor mijzelf een eenvoudige *nudge* inbouwen door bij het begin van de dag een fles te vullen met water en die op een zichtbare plaats te zetten, zodat ik mijzelf eraan herinner dat ik voldoende water moet drinken wanneer de waan van de dag mij overmamt. U zal het met mij eens zijn dat dat een goede zaak is. Maar wat u denkt over mijn waterdrinkgedrag, interesseert mij eigenlijk geen zier. Als ik nu echt geen zin heb in water die dag, kan ik er ook voor kiezen om dat water bij mijn planten te gieten. Ik moet dan wel eerst die planten kopen, maar u begrijpt waar ik naartoe wil.

Bij *nudging* gaat het erom dat je inziet dat de wereld een vat vol keuzes is en dat je daarmee creatief aan de slag kan gaan. Het doel is daarbij om mensen naar de keuzes te sturen die ze zouden maken, mochten ze goed geïnformeerd zijn, veel ervaring hebben en onmiddellijk weten wat de impact van hun keuze is. De creatieve technieken kunnen onder meer bestaan in handige hints, voorgeselecteerde keuzes en slimme informatieverstrekking, en die kunnen we ook perfect in het recht inpassen. Zo meteen daarover meer.

Legal design voegt daar kortweg de gebruiksvriendelijke ervaring aan toe. De idee is dat je recht bevattelijker en visueler kan maken. *Legal design* wil het accent leggen op presentatie om meer betrokkenheid met het rechtsgebeuren te creëren.

Laat ik nog even buiten de sfeer van het recht blijven en illustreren wat design kan doen.

Een doodgewone fles water op mijn bureau gaat misschien vervelen. Ik zou het interessanter kunnen maken, en heb daar best wat mogelijkheden. Je hebt nu bijvoorbeeld van die flessen op de markt die gaan oplichten als je te weinig gedronken hebt, maar het kan ook ambachtelijker. Je kan bijvoorbeeld een aantal inspirerende boodschappen op je fles zetten. Zo van: "*Een echte confrater drinkt water*" of "*Drink nu water, concluderen kan altijd later*". Zo voel je je meer aangesproken.

Legal design gaat een gelijkaardige tour op en wil de afstandelijke juridische wereld innemender maken. Het recht moet tot de mensen spreken. Checklists, veel gestelde vragen en kleurrijke schema's of boodschappen zijn bijvoorbeeld opties om het allemaal wat inzichtelijker te maken.

Wat mij betreft, komen *nudging* en *legal design* in wezen op hetzelfde neer. De mantra is eigenlijk steeds: waarom het moeilijk en vervelend maken als het ook makkelijk en luchtig kan.

5. Ja maar, ik weet het wel, ik zie u al afkomen. U zal zeggen: dat is buiten de waard gerekend! De waard, zijnde de overheid. Het is de overheid die het altijd complex maakt!

Ja, en nee. Ere aan wie ere toekomt, de fiscus bijvoorbeeld, die weet al langer weg met *nudging* en *legal design* hoor.

Eén van de voorbeelden, die u wellicht ook kent, is de vereenvoudigde belastingaangifte. De fiscus gebruikt de informatie waarover hij beschikt, om al een aantal velden van de belastingaangifte op voorhand in te vullen en u een voorstel te doen. U kan dat voorstel uiteraard straal negeren, maar voor veel mensen zal het een opluchting zijn dat ze niet door de hele wirwar van codes moeten gaan en dat voorstel, misschien met kleine wijzigingen, eenvoudigweg kunnen aanvaarden.

De vereenvoudigde belastingaangifte vertrekt vanuit de idee dat iedereen graag de aangifte tijdig invult (lees: de boetes van een laattijdige aangifte vermijdt), maar veel mensen toch de deadline laten passeren. Dit niet zozeer omdat men niet aan de belastingverplichtingen wil voldoen, maar eerder omdat het een administratieve klus is die men liever links laat liggen dan meteen in orde te brengen. Veel mensen vallen bv. ten prooi aan uitstelgedrag. Uw openingsredenaar is daar ook niet vreemd aan trouwens.

En ook van inspirerende boodschappen heeft de fiscus kaas gegeten. Indien je een aangifte niet tijdig verzorgt, krijg je al snel een herinneringsbrief in de bus met daarop in koeien van letters en in een rood vak geschreven: "*Dien uw belastingaangifte nog in binnen de 14 dagen*". Creatiever kan haast niet. En dat gaat dan nog gepaard met het subtiele bijschrift dat je anders een boete riskeert. Tuurlijk, de stijl is anders dan bij mijn fles water, maar duidelijk en effectief is het wel. Want men heeft vastgesteld dat dit werkt. Nu, als de fiscus eens iets anders wil proberen, dat misschien beter aanleunt bij de achterliggende gedachte, is eventueel een optie: "*Zorg dat je naar je boekhouder snelt, wij wachten ook niet graag op ons geld*" of "*Doe je aangifte nog gauw, zo blijven we de begroting trouw*".

Schitterend toch wat je kan bereiken als je eigen belang er maar mee gemoeid is. De overheid weet best wel hoe de zaken makkelijker en innemender te maken, maar lijkt dat vooral te doen wanneer het haar zelf goed uitkomt. En hier dus niet zozeer omdat de fiscus zo bezorgd is over het welzijn of het gemak van de belastingplichtige, maar wel omwille van ... de centjes!

6. Laat ons de schijnwerpers nu richten op hetgeen de dolende rechtzoekende, toch de protagonist van mijn verhaal hier, zoal te verduren krijgt. Lichten uit, spots aan. Ik hoop dat u ondertussen zo ver bent dat u zich realiseert dat schijnwerpers eigenlijk ook *nudges* zijn, maar als dat nog niet het geval is, geeft dat niet. Ik ga nog even door.

Wel niet langer dan dat. De Stafhouder, de Voorzitter en ik moeten namelijk, hopelijk met u allen, de receptie en het diner nog halen. Wij hebben dus een *incentive* om hier relatief snel af te ronden, zo heeft de Voorzitter het mij op het hart gedrukt. Maar zelfs met die *incentive* moet de Stafhouder er niet gerust in geweest zijn, en het risico op een te lange openingsrede verder hebben willen indijken. In een voorafgaande bespreking vertelde hij zo dat hij eens op een insolventiecongres in de VS was waar de sprekers elk maar een paar minuten kregen, en hij vond die korte speeches fantastisch. Nudginggewijs heeft de Stafhouder mij zo bij de lurven. Ik zou de Stafhouder natuurlijk een *njet* op het rekest kunnen geven om het hier binnen de perken te houden, maar mensen luisteren nu eenmaal met meer aandacht naar gezagsfiguren, laten zich leiden door recente ervaringen en volgen graag de massa. En uw openingsredenaar is ook maar een simpele mens.

Ik zal u dus slechts een paar concrete suggesties doen voor *nudging* en *design* binnen de sfeer van het recht, en verder bekijkt u het zelf maar. U mag daar ook over denken wat u wil. Het zou al veel zijn dat u erover denkt.

7. Laat ons beginnen met de juridische bijstand, u welbekend. Iemand die recht heeft op bijstand, moet die aanspraak in feite gemakkelijk kunnen laten gelden. Ik zou denken dat we het daarover eens kunnen zijn.

De realiteit is echter anders. Juridische bijstand krijgen is een beetje zoals de processie van Echternach. Dat gaat niet echt vooruit. Eerst moeten we hopen dat de bijstandzoeker er al in slaagt om de weg te vinden naar het BJB. Dan moet die persoon nog de juiste papieren bij zich hebben, of het is terug naar af. Als de papierwinkel in orde is, en een advocaat gevonden is om pro deo op te treden, is het wachten tot die advocaat een aanvraag indient bij het Bureau voor Juridische Bijstand (BJB), wachten tot het BJB de aanvraag goedkeurt, wachten tot de advocaat een verzoekschrift kosteloze rechtspleging opstelt en wachten tot de rechtbank dat verzoek dan toekent...

Waarom moet men al die vervelende stappen doorlopen? Zeker voor mensen in een penibele situatie is elke horde er één te veel.

Zou het niet makkelijker zijn dat de overheid die intern kan coördineren tussen de verscheidene diensten om de nodige gegevens te bekommen, aan een rechthebbende persoon automatisch een pro deo statuut toekent met een automatisch recht op kosteloze rechtspleging? Dat is niet voor iedereen haalbaar uiteraard, maar dat hoeft ook niet. Denk maar aan de vereenvoudigde belastingaangifte.

Kunnen we op zijn minst zorgen voor wat betere signalisatie richting BJB? Wij zouden toch perfect de deurwaarders op dagvaardingen het adres van het BJB kunnen laten plaatsen met vermelding van een beknopte checklist van de documenten die nodig zijn. Dat zou al een hulp kunnen zijn.

8. Deurwaardersexploten, nog zoiets dat de rechtzoekende met verstomming slaat. Qua lectuur is dat verschrikkelijk, en die worden dan nog op de duurste vellen papier gedrukt die er zijn.

Zo'n exploten zouden een persoon moeten aanzetten tot onmiddellijke actie, maar door de slordige structuur en de oubollige woordenschat heb je eigenlijk geen zin om het document te lezen. Als de fiscus erin slaagt om bondig te zeggen waar het op staat, waarom een deurwaarder dan niet?

Zo'n exploten jagen ook meteen een kleine schuld artificieel de hoogte in. Kunnen we er dan misschien over nadenken om de persoon op voorhand te informeren van de betekening, bv. via email of sms, en die zelf de mogelijkheid te bieden om het exploit af te halen of te downloaden, en de betekening aldus te bevestigen. Als je weet wat een deurwaarder rekent, ben je best bereid om dat papier zelf even op te halen en voor ontvangst af te tekenen. De kost wordt dan uitgespaard. Zowel schuldeiser als schuldenaar zijn tevreden. Maar de deurwaarder misschien niet?

Trouwens, wanneer deurwaarders een openbaar ambt vervullen, lijkt het mij logisch dat de aanpak gestroomlijnder kan. Niet alleen qua vorm en inhoud van documenten, maar qua benadering van de partij aan wie men betekent. Kunnen deurwaarders na betekening bv. niet onderling coördineren, zodat de rechtzoekende met schulden slechts één aanspreekpunt heeft en deze gemakkelijker een globaal afbetalingsplan kan onderhandelen? Kan dit aanspreekpunt dan ook niet een handig overzicht van alle schulden laten uitrollen waarmee de rechtzoekende op gemakkelijke wijze een aanvraag tot collectieve schuldenregeling kan doen of richting schuldbemiddeling kan gaan? Iemand die zwaar in de schuldenlast zit, heeft nu net vaak een probleem met administratie. Als je dan nog eens voor iedere schuld met een afzonderlijke deurwaarder te maken krijgt, zit je in een straatje zonder einde.

9. Ik kom graag nog even terug bij onze vrienden van de fiscus.

Als we aannemen dat de fiscale bemiddelingsdienst werkelijk een onafhankelijke visie geeft en dus van dienst kan zijn, zouden dan niet meer rechtzoekenden daar beroep op willen doen? Het is dan misschien een idee dat de fiscale bemiddelaar zelf proactief contact opneemt en de vraag stelt of tussenkomst gewenst is i.p.v. dat het bij een loutere vermelding blijft op het initieel bericht van de fiscus?

In dezelfde zin, waarom kan de fiscus wel herinneringen sturen om een schuld te betalen maar bv. niet als de termijn voor beroep tegen een administratieve beslissing over een bezwaar bijna afloopt. En waarom zou een beroep tegen zo'n administratieve beslissing dan niet via een simpele 'ja' tegen de fiscus kunnen, waarbij die fiscus dan zelf de rechtsingang verzorgt, i.p.v. dat de verzoekende partij eerst het fiscaal verzoekschrift zou moeten indienen, samen met – op straffe van nietigheid – de administratieve beslissing, waarover de fiscus zelf beschikt. Waarom zoveel formaliteiten? Wie moet er eigenlijk beschermd worden, de burger of de overheid?

10. Ik zie ook een aantal mogelijkheden bij verhoren. Een verhoor is één van de meest stresserende situaties voor een rechtzoekende.

Als je *chance* hebt, ben je natuurlijk uitgebreid voorbereid door een advocaat. Maar die luxe is er niet altijd, en komt trouwens ook met een kost. Als die voorbereiding er niet of beperkt is, waar moet de rechtzoekende het dan mee doen? Met de uiterst beknopte verklaring van rechten die met weinig enthousiasme wordt afgehaspeld aan het begin van het verhoor? Trouwens, zelfs met de beste voorbereiding, blijft het *on the spot* nogal een ongelijke en ongemakkelijke situatie.

Neem nu de nalezing achteraf. Je gaat proberen om je te herinneren wat je gezegd hebt tijdens het verhoor, maar het is moeilijk. Zou het geen idee zijn dat degene die verhoord wordt, gewoon de antwoorden kan meelesen op een tweede scherm naarmate ze worden ingetypt? Zo zie je meteen of het verhoor wordt genoteerd 'in de gebruikte bewoordingen' als je daarvoor kiest.

Maar laat ons ook eens uit het doosje denken. Zou het een optie zijn dat een inspecteur bij de start van een verhoor een fiche geeft met daarop een keuzemenu van standaardantwoorden, zo van:

- Ik weet het niet.
- Ik beroep mij op mijn zwijgrecht.
- Ik wens een vertrouwelijk overleg te voeren met mijn advocaat.
- Ik kan het mij niet precies herinneren – ik moet het opzoeken; of bijvoorbeeld ook:
- Ik heb eigenlijk reeds antwoord gegeven op de vraag. Laat ons doorgaan met de quiz.

Het kan de rechtzoekende gerust stellen om deze antwoorden altijd bij de hand te hebben, en ook meer te beseffen op het moment zelf dat deze antwoorden perfect aanvaardbaar zijn.

Ik kan het ook nog verder doortrekken. Je zou bv. met een instructiefilmpje kunnen werken waarin de principiële rechten visueel worden toegelicht, mogelijks als de Salduzadvocaat nog onderweg is.

Mensen vinden het ook vaak moeilijk om tussen te komen tijdens een verhoor en een opmerking te maken. Zullen we anders gewoon in de verhoorkamer, dicht bij de persoon die wordt verhoord, een grote rode knop installeren dat een groot rood licht laat branden en dat die verhoorde persoon kan gebruiken telkens deze een suggestieve vraag hoort? Nee, dat is misschien wat te ver: de elektriciteitsfactuur bij de politie zou te veel de hoogte ingaan.

11. Confraters, ondertussen begint er hopelijk wel een lampje te branden dat u ook feilbaar bent, zelfs als advocaat. En ik wil u dan ook niet in de kou laten.

We kunnen het dan misschien heel even hebben over de gerechtelijke achterstand. Er is daar al menig woord over gevloeid, en daar bestaan geen magische oplossingen voor natuurlijk. Maar ik ga toch ook daarover een paar ballonnetjes oplaten.

Er wordt collectief wellicht te lang geconcludeerd en te veel gepleit, deels omdat wij als mensen, en zeker als advocaten, denken dat wij bovengemiddeld zijn. We denken dat we magistraten uren gaan kunnen boeien met onze conclusies en onze pleidooien, wat dan weer bijdraagt tot gerechtelijke achterstand. Nu is het zo dat mensen ook nog een ander gedrag vertonen. We volgen nogal graag wat als norm wordt vooropgesteld. Misschien moeten we dan als standaard gewoon nemen dat je één conclusieronde hebt met een termijn van een maand, een pleitduur van elk 5 minuten en een rondje vragen van de rechter voor 10 minuten. Je kan dat doen in verschillende vormen, zoals een aanbeveling of een *opt out* norm. Maar het gaat erom dat je ergens een aanmoediging meegeeft om het kort te houden.

Ook de schriftelijke procedure kan enige verlichting brengen. We hebben in Coronatijd gezien dat die even de norm werd. De keuzevrijheid werd dan wel wat ingeperkt, want men moest bijzondere redenen geven om ervan af te wijken. Ondertussen is die specifieke regel weg, maar waarom eigenlijk helemaal? Waarom niet een tussenoplossing: de schriftelijke procedure als norm, maar dan telkens met de vraag of men ervan wil afwijken en toch wil pleiten, zonder dat men redenen moet geven. In een land waarin we (voorlopig toch) nog steeds graag pleiten, leidt dat misschien alleen maar tot meer administratie. Een aanbeveling is

dan mogelijks meer gepast, zoals we bv. ook zien voor de elektronische indiening. Het valt te zien of dit zou werken, maar op zijn minst zou men al beginnen reflecteren over de vraag of pleiten echt wel een meerwaarde is in een individueel dossier.

Als u het allemaal wat minder drastisch wil, laat ons dan al gewoon eens in detail de wachtlijsten van elke kamer in elke rechtbank en elk hof publiceren. Dat is niet alleen een kwestie van transparantie. Met die informatie zou men ook bewuster een keuze kunnen maken over of en waar men een geschil brengt.

12. Aan de magistraten in de zaal, als u ook enigszins de *nudging - design* - weg wil uitgaan, een kleine tip! Plaats het dispositief vooraan. Dat is het toch het eerste wat we bekijken als we een vonnis binnenkrijgen.

13. Confraters, als u nog niet overtuigd zou zijn van de mogelijkheden, bedenk dan dat u zelf ook voortdurend aan het *nudgen* en *designen* bent, bijvoorbeeld als u advies verstrekt aan een cliënt. Een cliënt komt zo bv. bij u met de vraag of u een proces adviseert. Misschien zegt u dan: "*Procederen kan zeker, maar er is wel al een negatief precedent*". En dan voegt u voor het designaspect een *emoji* toe: 'droevig gezichtje'. Zegt u daarentegen in de plaats: "*Procederen kan zeker; er is nog maar één negatief precedent!*" met daarbij een 'smiley' – 'knipoog' – 'feesthoed'. Ja, dan komt dat heel anders binnen. U doet eigenlijk dezelfde dingen bij de rechter als u de feiten enige "kleur" geeft.

14. Met al deze voorbeelden, soms wat doordeweeks, andere wat meer vergezocht, wou ik u graag bijbrengen wat lichte sturingen in de goede richting kunnen betekenen voor de rechtzoekende.

Idealiter kaderen die positieve sturingen wel in een breder beleid. En dat breder beleid is voor mij niet gewoon meer digitalisering en meer geld. Recht 1.0 verdient ook aandacht. En, als je in een land leeft waarin geld wordt verkwist dat het een lieve lust is, zijn een paar miljoenen meer hier en daar eerder *window dressing* dan wat anders.

Wat kan dat breder beleid dan onder meer zijn?

Wel, er zijn nu bv. nog te vaak negatieve sturingen in het recht. Je moet maar even kijken naar de regels inzake administratieve onderzoeken. Je vindt er vaak een waslijst aan bevoegdheden. De overheid kan alle nuttige documenten opvragen, alle nuttige inlichtingen verzamelen, afstappen ter plaatse en zo meer. Maar over de grenzen van die bevoegdheden wordt veel minder gezegd, en dat is natuurlijk ook omdat die administratieve onderzoeken veel minder in de kijker lopen. Maar het kan ook om heel praktische zaken gaan: waarom moet het parket anno 2021 nog steeds in de zittingszaal een plaats innemen op een verhoog naast de rechter? Laat ons nog aannemen dat dit op geen enkele wijze de onafhankelijkheid van de rechter ondermijnt, dan zendt dat wat mij betreft toch het verkeerde signaal. Het parket is partij, punt.

Maar het gaat niet alleen om het wegwerken van negatieve sturingen. Er zijn enorm veel onduidelijkheden in het recht, en dat zijn niet allemaal zaken waarvoor expertencommissies nodig zijn. Over al die kleine onduidelijkheden worden ook discussies en geschillen gevoerd, en die hadden met enige verduidelijking gemakkelijk vermeden kunnen worden. Het zou de overheid sieren om ook het kleine te eren en niet te wachten tot ze een kans ziet om weer als Napoleon te werk te gaan. Over die expertencommissies trouwens. Is het niet een idee om van in het begin, zelfs over de meest droge juridische onderwerpen,

taalkundigen en mensen van andere disciplines erbij te betrekken en het niet enkel aan de juristen over te laten? De jurist heeft niet de wijsheid in pacht.

Tot slot – meten is weten. Test, test en test dan nog eens (en niet enkel als het op Covid aankomt!). Doe ook gewoon af en toe eens zot en zie wat het geeft.

15. Ziezo confraters, en om samen te vatten. Recht is soms schoon van ver, maar ver van schoon. Laat ons de schoonheid terug wat meer in het vizier brengen, niet alleen van de geoefende kijker, maar – met wat kleine ingrepen – van iedereen.